

БІБЛЕЙСКАЕ ПАХОДЖАННЕ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК У СУЧАСНай БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ (па-за межамі этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў)¹

Іваноў Яўген Яўгенавіч

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова
(г. Магілёў, Беларусь)

У артыкуле даследуюцца біблейскія крыніцы фразеалагічных адзінак у сучаснай беларускай літаратурнай мове, якія засталіся па-за ўвагай або паходжанне якіх недакладна ці памылкова апісваецца ў этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў.

Ключавыя слова: беларуская мова, фразеологія, фразеалагічная адзінка, этымалагічны слоўнік, Біблія, крылаты выраз.

The article deals with biblical sources of phraseological units in the modern Belarusian language that are unknown, mistakenly or inaccurately denoted in the etymological vocabulary of aphorisms.

¹ Даследаванне выканана пры фінансавай падтрымцы БРФФД (разам з РФФД) у рамках навуковага праекта № Г18Р-301.

Keywords: the Belarusian language, phraseology, phraseological unit, etymological dictionary, The Bible, winged words.

У фразеалагічным і парэміялагічным фондах сучаснай беларускай літаратурнай мовы ўжываецца шмат адзінак, якія паходзяць з розных літаратурных (пісьмовых) крыніц. Такія адзінкі вызначаюцца як крылатыя і павінны апісвацца ў спецыяльных слоўніках крылатых выразаў [2; 3; 9] і крылатых афарызмаў [1; 8]. Па-за межамі слоўнікаў крылатых выразаў і афарызмаў літаратурнае паходжанне фразеалагічных і парэміялагічных адзінак, як правіла, вызначаецца ў этымалагічных слоўніках. Аднак не ўсе ўстойлівія выразы з пісьмовых крыніц кваліфікаваны і кадыфікаваны ў этымалагічных слоўніках фразеалагізмаў і прыказак як крылатыя (тыя, што маюць аўтара і/або тэкставую першакрыніцу). Напрыклад, у вядомым даведніку «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» (2004) І.Я. Лепешава [5] сустракаецца значная колькасць адзінак, што не харектарызуюцца як крылатыя (не адзначаецца іх пісьмовая крыніца), але якія паходзяць з розных тэкстаў Святога Пісання.

Мэта даследавання – вызначыць і апісаць біблейскія першакрыніцы фразеалагічных адзінак сучаснай беларускай літаратурнай мовы, не адзначаныя ў этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў.

У выніку даследавання ўстаноўлена, што каля 300 фразеалагічных адзінак сучаснай беларускай літаратурнай мовы, якія не ўвайшлі ў склад этымалагічнага слоўніка фразеалагізмаў або не кваліфікаваны ў ім як крылатыя, маюць біблейскае паходжанне і прататыпы ў тэкстах Святога Пісання. Разгледзім некалькі паказальных прыкладаў.

Фразеалагізм *ва векі вякоў* вызначаецца ў згаданым этымалагічным слоўніку як “калька з лацінскай мовы (*in saecula saeculorum*)”, што паходзіць “з формулы праслаўлення Бога ў часе хрысціянскага царкоўнага набажэнства (абедні)” [5, с. 65]. На самай справе гэты выраз неаднаразова сустракаецца ў Старым запавеце: *Цабраславёны Гасподзь Бог Израілеу ад веку i да веку I сказаў увесь народ: амін алілю* (1 Лет 16, 36); *Бо ўсе народы ходзяць, кожны – у імя свайго бога; а мы будзем хадзіць у імя Господа Бога нашага **вавек*** (Міх 4, 5); *Бо гэты Бог ёсьць Бог наш **на векі вечныя**; Ён будзе павадыром нам да самае съмерці* (Пс 47, 15); *Кожны дзень дабраслаўляць буду Цябе і хваліць імя Тваё **векі вечныя*** (Пс 144, 2). Таксама неаднаразова выраз ужываецца ў Новым запавеце: *А Цару жыцця нятленнаму, нябачнаму, адзінаму мудраму Богу гонар i слава **на векі вякоў**. Амін* (1 Цім 1, 17); *Пра анёлаў сказана: «Ты творыши анёламі Свайм духаў i слугамі Свайм пальміяны вагонь». А пра Сына: «трон Твой, Божа, у **век веку**; жазло валадарання Твайго – жазло прауды»* (Габр 1, 7–8); *I калі жывыя істоты ўзносяць славу i гонар i падзяку Тому, Хто сядзіць на троне, Хто жыве **ва векі вечныя...*** (Адк 4, 9) і г.д. У беларускай мове ўжываецца яшчэ некалькі варыянтаў гэтага выразу, якія маюць размоўны

характар: *на векі вечныя; на векі вякоў; на век вечны* [1, т. 1, с. 163]. Ужываеща таксама размоўнае *ва век*, не адзначанае ў літаратурнай мове. Выраз *ва векі вякоў* мае пашыраную формулу *Сёння, заўсёды і ва (на) векі вякоў* (вечныя) (кніжн.), якая сапраўды ўжываеща ў часе праваслаўнага набажэнства (параўн.: руск. *Днесъ, присно и во веки веков*) і якой адпавядае лацінская формула *In saecula saeculorum <in secula seculorum>* [5, с. 26–27]. Выраз *ва векі вякоў* мае дакладныя адпаведнікі ва ўсіх славянскіх мовах і прататыпы ў перакладах Святога Пісання на ўсе славянскія мовы, што сведчыць пра яго біблейскае паходжанне, параўн.: балг. *вовеки (во веки) веков*; макед. *во вечно векови*; польск. *na wieki wieków*; руск. *во веки веков*; серб. *ва вијек вијека; во вјеки вјеков*; слав. *на векы веков; на веčně veky; на веčně časy*; славен. *на veke vekov; na vekov veke*; укр. *на віки вічні; по віковічні віки; на вік віків; до віку вічного*; харв. *на (и, за) [sve] vijekte vjekova*; чэш. *на věky věky; na věký; navěky* [4, т. 1, с. 51–58].

Фразеалагізм *скрыгатаць зубамі* не адзначаны ў этымалагічным слоўніку [5], але зафіксаваны ў фразеалагічным слоўніку беларускай мовы [4]. Адсутнасць выразу ў этымалагічным слоўніку [5] можна патлумачыць даволі празрыстай унутранай формай гэтага звароту, якая не патрабуе адмысловага тлумачэння. Пераноснае значэнне выразу ('выяўляць моцную злосць, няnavіscь да каго-н.') [4, т. 2, с. 347] лёгка вынікае з яго прамога значэння – скрыгатаць зубамі магчымы толькі тады, калі моцна сціснуты сківіцы, што з'яўляецца рэфлекторнай адзнакай пачуцця злосці, няnavіscі, а таксама фізіялагічнай праявой хваробы эпілепсіі, якая ў народнай свядомасці стала асацыянецца з пранікненнем у чалавека злых духаў, ад чаго хворы шалее, што зневесце выглядае як выяўленне злосці, няnavіscі да людзей. Празрыстая ўнутраная форма выразу аднак не пазбаўляе наяўнасці ў яго пісьмовай першакрыніцы, якой з'яўляецца Біблія. Так, выраз у сваім пераносным сэнсе "выяўляць моцную злосць, няnavіscь да каго-н." сустракаецца яшчэ ў Стaryм запавеце: *Бязбожны гэта пабачыць і будзе злавацца. Заскрыгоча зубамі сваімі і растане. Жаданыне бязбожных загіне* (Пс 111, 10). У сваім прымым значэнні выраз сустракаецца ў Новым запавеце: *Адзін зь людзей сказаў у адказ: Настаўнік! я прывёў да Цябе сына майго, апанаванага духам нямым: дзе ті хапае яго, кідае яго на зямлю, і ён пускае пену, і скрыгоча зубамі сваімі, і дранцьвее; казаў я вучням Твайм, каб выгналі яго, і яны не маглі* (Мк 9, 17–18) [6, с. 49–50]. Выраз *скрыгатаць зубамі* мае дакладныя адпаведнікі ва ўсіх славянскіх мовах і прататыпы ў перакладах Святога Пісання на ўсе славянскія мовы, што сведчыць пра яго біблейскае паходжанне, параўн.: балг. *скърцам със зъби*; макед. *да чкрта со забите*; польск. *zgrzytać zębami*; руск. *скрежетать зубами*; серб. *шкргутати (шкрипати) зубима*; слав. *škrípat' Zubamí*; славен. *škripati z zobmi*; укр. *скреготати (скреготити, скригати, скрипіти і та ін.) / заскреготати (заскреготіти, скрегнути, скрегонути, скреготнути, скригнути)*.

ти, заскрипіти, скріпнути і та ін.) зубами; харв. *škripati* (*škrugutati*) *zubima*; чэш. *skřípat zuby* [7, т. 1, с. 128–130].

Фразеалагізм *тварам у твар*, як і яго сінонім *тварам да твару*, таксама не адзічаны ў этымалагічным слоўніку [5], але зафіксаваны ў фразеалагічным слоўніку беларускай мовы [4, т. 2, с. 442–443]. Тоє, што гэтых фразеалагізмаў няма ў этымалагічным слоўніку [5], тлумачыцца іх празрыстай унутранай формай. Аднак абодва гэтыя выразы паходзяць з Бібліі і найбольш часта сустракаюцца ў Старым запавеце: *I даў Якаў імя месцу таму: Пэнэль; бо казаў ён, я бачыў Бога твар у твар, і захавалася душа мая* (Быццё 32, 30); *Твар у твар* гаварыў Гасподзь з вамі на гары зь сярэдзіны агню (Другі закон 5, 4); *I* *ня* *было* *больш* *у Израіля* *прапорка* *такога*, *як* *Майсей*, *якога* *Гасподзь* *знаў тварам да твару* (Другі закон 34, 10); *I* *прывяду* *вас* *у пустыню народу* *да* *там* *буду* *судзіцца* *з* *вамі тварам да твару* (Ез 20, 35); *I* *убачыў* *Гедэон*, *што* *гэта* *анёла Гасподні*, *і* *сказаў Гедэон*: *гора мне, Уладыка Госпадзе! бо я бачыў анёла Гасподняга твар у твар* (Судз 6, 22). Ужываніца гэты выраз і ў Новым запавеце: *Бо цяпер мы бачым як празь цъмянае икло, наўздорагадзь, а тады твар да твару; цяпер я ведаю часткова, тады ж спазнаю так, як і я спазнаны* (1 Карынф 13, 12) [6, с. 77–79]. Выраз *тварам у твар* (*тварам да твару*) мае дакладныя адпаведнікі ва ўсіх славянскіх мовах і прататыпы ў перакладах Святога Пісання на ўсе славянскія мовы, што яскрава сведчыць пра яго біблейскае паходжанне, парадн.: белг. лице в (с) лице; макед. лице во лице;польск. *twarz w twarz*; руск. лицом к лицу; серб. лицем у лице (к лицу); лице о лице; слав. *tvárou v tvár*; славен. *iz obličja v obliče*; укр. лицем до лица; лице в лице; обличчям в обличчя; обличчя – в обличчя; харв. *licem u lice*; чэш. *tváři v tvář* [7, т. 1, с. 209–214].

Літаратура

1. Иваноў, Я.Я. Крылатыя афарызы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я.Я. Иваноў – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2011. – 164 с.
2. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік. / С.В. Венідзіктаў. І.Л. Даніленка, С.Ф. Іванова, Я.Я. Иваноў ; пад рэд. Я.Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1 : З іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. – 136 с.
3. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік / С.В. Венідзіктаў. І.Л. Даніленка, С.Ф. Іванова, Я.Я. Иваноў, В.В. Чэх. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – Ч. 2 : З рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. – 208 с.
4. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І.Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1. – 590 с. ; Т. 2. – 607 с.
5. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

6. Лепта библейской мудрости: библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / авт.-сост.: Д. Балакова, Х. Вальтер, Н.Ф. Венжинович, М.С. Гутовская, Е.Е. Иванов, В.М. Мокиенко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2014. – 208 с.
7. Лепта библейской мудрости : русско-славянский словарь библейских крылатых выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках : в 2 т. / под общ. ред. Е.Е. Иванова, В.М. Мокиенко, Д. Балаковой, Х. Вальтера. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1 : А–О. – 288 с. ; Т. 2 : П–Я. – 308 с.
8. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакрайнаучны дапаможнік / С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
9. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя слова і афорызмы (з беларускіх літаратурных крыніц) / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.